

JAN BÍNA

POLITICKOGEOGRAFICKÝ PŘEHLED SOUČASNÉHO SVĚTA

J. Bína: *The politico-geographical survey of contemporary world* — Sborník ČSGS 88:2:127—138 (1983). — The article deals with political and state-juridical position of all countries in the world. First the international politico-geographical subjectivity of countries is discussed. Independent states are described as socialist countries, developed capitalist states and developing countries, divided according to their political or institutional system. A survey of administratively dependent countries in accordance with their official status is given.

1. Úvod

V nedávném článku v našem časopise považuje V. Häufler (1982) regionální geografii výstižně za „nejgeografičtější“ disciplínu, protože zkoumá prostorové souvislosti a vychází z nich. Jde o souvislosti mezi teritoriálně diferencovanými přírodními, sociálními a ekonomickými prvky a procesy. Interakce těchto prvků a procesů (geofaktory) je metodologicky základem geografické syntézy; čím je interakční záběr širší, tím je syntéza komplexnější. Z teoretického hlediska není sporu o tom, že výpovědní hodnotu jako geofaktory mají i prvky společenské nadstavby (stát, právo, administrativa, politické strany apod.). Regionální geografie oblastí ve vnitrostátním měřítku se z nich nejčastěji setkává s územním působením administrativy resp. územně-správních jednotek.

Regionální geografie světová, používající jako předměty svého výzkumu země resp. státy, musí počítat již s celým souborem těchto nadstavbových procesů a projevů. Vyhrazené místo pro ně v rámci ekonomické geografie se u nás zdá však malé a charakteristiky bývají povrchní. To platí pro většinu našich regionálně geografických monografií světa, kontinentů i jednotlivých států, i když i tu lze nalézt výjimky (např. J. Janka, L. Mištera, 1970; L. Mucha, B. Hlinka, 1978). Je to výraz určitých našich rozpaků nad politickou geografii, dříve a jinde svými nesprávnými a nepřiměřenými dedukcemi zdiskreditovanou.

Ale ve stručném teoretickém článku, věnovaném tomuto tématu, píše M. Macka (1978) jednoznačně, že marxistická politická geografie je dílčí disciplínou geografie, která se zabývá komplexem vnitřní politické struktury jednotlivých zemí a těmi okolnostmi mezinárodních vztahů, které vyplývají z této struktury. Takto specializované studie dosud ovšem u nás chybějí. Ze socialistických zemí jsou zastoupeny prakticky jen v Jugoslávii (zejména zde s ohledem na globální problematiku hnutí nezúčastněných zemí).

Předkládaný příspěvek si nečiní nárok být označen jako odborná politickogeografická studie. Jeho smyslem je uspořádat rozdrobené politickogeografické doplňky geografických „horizontálních“ materiálů do „vertikálního“ celosvětového přehledu. Jde tedy o tematické utřídění některých hlavních politickogeografických charakteristik na základě rozboru organizace všech států a závislých zemí naší planety.

2. Vymezení souboru nezávislých států

Již vlastní výčet států není tak jednoduchý, jak by se zdálo na první pohled. Vymezení mezinárodních politickogeografických jednotek, které jsou nezávislými státy, vychází v marxistickém přístupu ze dvou principů, které musí být splněny současně:

- suverenita na určitém území,
- historická opodstatněnost existence státu a jako její důsledek obecné mezinárodně právní uznání.

Úřední československý seznam nezávislých států světa přináší Statistická ročenka ČSSR v kapitole Mezinárodní přehledy. V posledním ročníku (Stat. ročenka ČSSR 1981, str. 632—640) je uvedeno 166 států a 1 samostatná politická jednotka (Západní Berlín). Došlo zde však (stejně jako u předchozích ročníků) k omylu zahrnutím Namibie: tato země má od roku 1967 rozhodnutím Valného shromáždění OSN statut území přímo podřízeného OSN. Není tudíž samostatným státem (nikoli tedy jen pro faktickou protiprávní okupaci Jihoafrickou republikou). Po uzavěrce Statistické ročenky získaly nezávislost Belize a Antigua, takže nezávislých států, které vyhovují výše uvedeným principům, bylo na podzim roku 1982 167, vedle Západního Berlína. Největší počet států je dnes v Africe (51), následuje Asie (38, bez SSSR) a Severní a Jižní Amerika (34). Evropa (33) je na předposledním místě před Austrálií a Oceánií (11).

Existuje dnes dále 6 státních útvarů, které sice splňují požadavek vnitřní územní suverenity, ale postrádají historickou opodstatněnost i širší mezinárodně právní uznání. V citovaném seznamu proto zařazeny nejsou. Jako součást jednotné Číny, dočasně odloučenou, je třeba považovat Tchajwan (s vlastním názvem Čínská republika). V roce 1970 vznikl na západním pobřeží Austrálie přeměnou pozemků soukromé farmy stát Huttova řeka a v r. 1975 byl oficiálně uznán původním suverénem příslušného území, Australským svazem. Konečně do této skupiny patří Transkei, Bophuthatswana, Venda a Ciskei, původní bantustany v JAR. Jihoafrická vláda jim postupně udělila formální nezávislost, která ovšem naprosto není podložena ani geograficky (některé bantustany tvoří až desítky vzájemně nesouvisejících územních částí), natož politiky a ekonomicky. Navíc státními příslušníky bantustanů byli automaticky prohlášeni všichni příslušníci dané kmenové národnosti, byť trvale žijí v jiných místech JAR; jihoafrická vláda tím chce učinit ze všech domorodých obyvatel cizince a zbavit je zbytku jejich práv. Z těchto důvodů státní samostatnost bantustanů neuznává kromě JAR nikdo.

Na druhé straně Statistická ročenka oprávněně nezařazuje mezi státní politickogeografické jednotky taková území, nad nimiž není reálně vykonávána samostatná státní suverenita. V současném světě lze nalézt tři takové případy. Je to předně dlouholetý neuralgický bod mezinárodních vztahů — Palestina, resp. její arabská část podle rozdělení OSN v r. 1947, politicky zastupovaná Organizací pro osvobození Palestiny. Po odchodu Španělska jako koloniální mocnosti ze Západní Sahary vyhlásila tam roku 1976 národně osvobodenecká fronta POLISARIO nezávislou republiku. Její území však bylo mezitím obsazeno Marokem a Mauretánií; do dnešního dne trvá okupace Marokem. Podobný je vývoj Východního Timoru, z něhož národně osvobodenecká organizace Fretilin vyhlásila samostatný stát: území je vojensky obsazeno Indonésií.

3. Základní politickogeografické rysy souboru nezávislých států

Teritoriální i populační velikost nezávislých států světa je krajně rozdílná. Kontinentální měřítko představují SSSR, Kanada, Čína, USA, Brazílie a Australský svaz; rozlohu větší než 1 mil. km² vykazuje dalších 22 států. Na území SSSR by se vešlo území Vatikánu, nejmenšího státu, 50milionkrát. Další státy s minimem území a obyvatelstva jsou zejména na ostrovech Oceánie a v Evropě (pozůstatek feudální rozdrobenosti). Nad 100 miliónů obyvatel žije v Číně (1 026 mil.), Indii (711), SSSR (270), USA (230), Indonésii (150), Brazílii (124) a Japonsku (118). Nejmeně obyvatel má kromě Vatikánu Nauru (8 tis.) a Tuvalu (10 tis.).

Jistě již tyto geografické předpoklady ovlivňují míru skutečné státní nezávislosti. Avšak — kromě extrémních případů — každý stát má potenciální možnost být nezávislý. Nevyužije-li ji, není to záležitostí státoprávní, nýbrž vnitropolitickou.

Pouze jeden stát je právně vázán svazkem, který nemůže sám vypovědět, určitým způsobem navenek. Jde o Andorru, jež se nachází pod lenní svrchovaností francouzského prezidenta a španělského biskupa ze Seo de Urgel. Tento historický vztah je ale nyní čistě symbolický. Tři další státy (Vatikán, San Marino a Lesotho) jsou handicapovány úplnou obklopeností územím jiného státu. Aktuální politické nepříznivé důsledky z toho vyplývají ovšem jen pro Lesotho. Některé malé státy mají uzavřeny mezinárodní smlouvy, které znamenají určitou právní vázanost. Např. San Marino se ve smlouvě s Itálií zřiká řady atributů své svrchovanosti. Bhútán uzavřel v r. 1949 smlouvu s Indií, že se bude v zahraniční politice řídit jejími radami. V roce 1918 postoupilo Monako Francii některá protektorská práva nad sebou. Poměrně časté jsou dále dohody malého státu s blízkým větším o zastupování v zahraniční politice, o celní unii, o řízení některých hospodářských odvětví apod.

V současné době, a to ještě nedlouho (od 1. 2. 1982), existuje ve světě pouze jediná jmenovitá konfederace: Senegambie, spojující Senegal a Gambii. Každý z obou konfederovaných států si přitom zachovává svá svrchovaná práva. V projektu je tzv. Nilská konfederace, jejímiž členy by se staly Egypt a Súdán. Konfederativní název Švýcarska je historický (jde nyní o federaci). Jako konfederativní formy de facto je však třeba hodnotit některá seskupení států (např. britské Společenství národů, Sdružení zemí jihovýchodní Asie apod.; patří sem i RVHP i EHS, kde byl již vytvořen společný přímo volený poradní parlament).

Členy OSN je 157 států včetně Ukrajinské a Běloruské SSR, o jejichž samostatném zastoupení bylo v roce 1945 rozhodnuto v uznání jejich zásluh v boji proti fašismu. Mimo OSN stojí Andorra, Kiribati, KLDK, Jižní Korea, Lichtenštejnsko, Monako, Nauru, San Marino, Švýcarsko, Tonga, Tuvalu a Vatikán.

4. Vnitřní členění souboru nezávislých států

Nyní si všimněme podrobněji vnitřní politické a právní struktury jednotlivých skupin států. Základní členění rozeznává tři třídy: socialistické země, vyspělé kapitalistické státy a rozvojové země.

Marxistický přístup nemůže hodnotit jako socialistické všechny státy, které tento přívlastek mají v názvu nebo v politickém programu; to platí v případě názvu i naopak. Socialistické země se vyznačují těmito hlavními rysy:

- vedoucí postavení komunistické strany v politickém systému,
- třídní svazek dělníků, rolníků a inteligence,
- socialistické vlastnictví výrobních prostředků,
- socialistický internacionalismus.

Podle základních charakteristik státu lze socialistické země rozdělit na typ všelidového státu a typ diktatury proletariátu.

Socialistické země s typem všelidového státu

Tuto vývojovou etapu zatím dosáhl pouze první socialistický stát — *Sovětský svaz*. Ústava SSSR z roku 1977 uvádí v preambuli: „Sovětský stát, který splnil úkoly diktatury proletariátu, se stal všelidovým. Vzrostla vedoucí úloha komunistické strany — předvoje všeho lidu“.

Socialistické země, v nichž stát plní funkci diktatury proletariátu

Diktatura proletariátu je státní moc dělnické třídy nastolená v důsledku revolučního svržení moci buržoazie. Je zvláštní formou třídního svazku vedoucí dělnické třídy s ostatními pracujícími. Diktatura proletariátu představuje historicky vyšší typ demokracie — demokracie pracující většiny proti vykořisťovatelské menšině. Rozvojem výstavby socialismu ustupují do pozadí úkoly potlačování odporu svržených tříd a nabývá význam organizující a budovatelská funkce státu ve všech sférách společenského života.

Socialistickými zeměmi tu jsou *Albánie*¹⁾, *Bulharsko*, *Československo*, *Jugoslávie*, *Maďarsko*, *Německá demokratická republika*, *Polsko*, *Rumunsko*, *Čína*, *Kambodža*, *Korejská lidově demokratická republika*, *Laos*, *Mongolsko*, *Vietnam* a *Kuba*. V Jugoslávii byla vytvořena zvláštní forma diktatury proletariátu, jíž je systém společenské samosprávy. Čína a Albánie nespolupracují v politické oblasti s ostatními socialistickými zeměmi.

Vyspělé kapitalistické státy

K vyspělým kapitalistickým státům se obvykle počítají nesocialistické státy Evropy (bez Malty), Izrael, Japonsko, JAR, USA, Kanada, Austrálie a Nový Zéland. Všechny tyto státy přísluší v současné době k politicko-právní skupině *buržoazně demokratických států*. Buržoazní demokracie znamená ústavně organizovaný stát s všeobecným volebním právem, parlamentem, pluralitou politických stran apod.; to však nemění třídní podstatu vlády buržoazie, podloženou zejména vlastnictvím výrobních prostředků. Podle státní formy lze tu vyčlenit čtyři podskupiny.

¹⁾ Označení států při zařazování do skupin vychází z názvů uvedených ve Statistické ročence ČSSR 1981, str. 632—640. Jde o zkrácené (většinou jednoslovné) názvy zemí.

Parlamentní republiky

Název není úplně přesný. Má vyjádřit svrchované postavení parlamentu mezi ostatními státními orgány. Tato forma republiky vývojově navazuje na konstituční monarchii s parlamentem jako centrem úspěšného boje buržoazie s panovníkem o moc. Parlament má dvě hlavní funkce: zákonodárnou a kontrolní vůči vládní a výkonné moci. Politickou linii určuje vláda v čele se svým předsedou, prezident republiky (jako nástupce konstitučního monarchy) má převážně reprezentativní funkce. Historickým vzorem tohoto uspořádání je ústava třetí francouzské republiky z r. 1875.

Parlamentními republikami je většina republik — vyspělých kapitalistických států: *Andorra* (v čele první syndik), *Finsko*, *Irsko*, *Island*, *Itálie*, *Německá spolková republika*, *Portugalsko*, *Rakousko*, *Řecko*, *San Marino* (v čele 2 kapitáni—regenti), *Izrael* a *Jihoafrická republika*. Juristický systém v JAR vychází z rasistické koncepce nerovnoprávnosti a úplné segregace ras (apartheid). Andorra je v některých pramenech považována za monarchii (z hlediska zahraniční lenní svrchovanosti). Republikánské zařazení však lépe odpovídá reálným poměrům v zemi.

Parlamentně - prezidentské republiky

Vzor pro tuto formu dala v roce 1958 ústava páté francouzské republiky. Vláda je rovněž závislá na důvěře parlamentu, ale výrazně posílené je postavení prezidenta, který určuje politickou linii státu a je na parlamentu nezávislý. Z probírané třídy států sem patří pouze *Francie*.

Republiky s dělbou zákonodárné a výkonné moci

Tyto republiky bývají nepřesně označovány jako „prezidentské“, ale míra nepřesnosti je tím větší než u obdobně vytvořeného termínu parlamentní republiky, protože prezident nemá svrchované postavení. Historicky je tato forma založena na rozvinutí svébytné republikánské koncepce a přerušení kontinuity s konstituční monarchií. Zákonodárná i výkonná moc jsou přímo voleny, jsou na sobě nezávislé a navzájem se brzdí a vyvažují. Zákonodárný sbor má pravomoci jen ve sféře legislativy, v čele exekutivy je prezident, který si vytváří vládní kabinet odpovědný jen jemu. V klasické podobě je takto zpracována ústava USA z r. 1787.

Kromě *Spojených států amerických* přísluší sem ještě *Švýcarsko* (kde představuje exekutivu 7členná spolková rada, která ze sebe volí prezidenta na 1 rok).

Konstituční monarchie

Monarchie je nejstarší formou státu. Zdrojem státní moci je původně osoba panovníka (proces omezování své moci, konstitucionalizaci, musel panovník formálně schválit). Ústavní právo dnešních konstitučních monarchií někde teoreticky dosud vychází z tohoto principu (Velká Británie, Nizozemí), jinde již přijalo zásadu suverenity lidu (Japonsko, Švédsko).

Přehled konstitučních monarchií — VKS: *Belgie*, *Dánsko*, *Lichtenštejnsko*, *Lucembursko*, *Monako*, *Nizozemí*, *Norsko*, *Španělsko*, *Švédsko*, *Velká Británie* a *Japonsko*. Zvláštní část tvoří monarchie v personální unii s Velkou Británií — *dominia*. Ve třídě vyspělých kapitalistických států jde o nejstarší „bílá“ *dominia* *Kanadu*, *Austrálii* a *Nový Zéland*.

Rozvojové země tvoří zdaleka nejsilnější skupinu mezi státy světa (121 ze 167). Až na nepatrné výjimky všechny prošly v minulosti koloniálním obdobím. Nejdlejší samostatnou etapu vykazují země Latinské Ameriky, osvobodivši se většinou již v 19. století, následují velké země asijské (samostatnost po II. svět. válce) a historicky nejmladší soubor rozvojových zemí představuje Afrika (po r. 1960). V rámci rozvojových zemí lze dnes vyčlenit čtyři politicko-právní skupiny.

a) Státy se systémem národní jednoty

Tváří tvář současným problémům „třetího světa“ a zejména v podmínkách mnohonárodnostních a mnohokmenových populací se v četných rozvojových zemích neosvědčily pluralitní principy buržoazní demokracie. Proto byl postupně rozvíjen systém, který sjednocuje a mobilizuje občany státu okolo jedné určité stranicko-politické, popř. národně-státní koncepce. Dnes je zastoupen v 50 státech a jejich počet se stále zvyšuje. Koncentračním jádrem národní jednoty je ve většině zemí politická strana s kodifikovaným vedoucím resp. jediným legálním postavením. Její představitel je současně hlavou státu a není-li zřízena instituce ministerského předsedy, i šéfem vlády. Podle společensko-ideové programové platformy vedoucí strany jsou jako první podskupina zvlášť vyčleněny země se socialistickou orientací. Třetí podskupina se vyhrazuje pro země, kde úlohu koncentračního jádra národní jednoty neplní politická strana, nýbrž přímo státní instituce.

Státy se socialisticky orientovanou vedoucí politickou stranou

Vytvoření takové strany je výsledkem revolučního procesu v zemi. Ve své organizující a řídící činnosti se vedoucí strana řídí ve větší či menší míře principy vědeckého socialismu. Mezinárodně politicky spolupracují vesměs příslušné státy se socialistickými zeměmi. Až na jedinou výjimku jsou všechny státy této podskupiny republikami.

Současně zastoupení v rozvojovém světě: *Afghánistán, Barma, Irák, Jižní jemen, Sýrie, Alžírsko, Angola, Benin, Etiopie, Guinea, Kongo, Madagaskar, Mali, Mosambik, Kapverdy, Seychely, Tanzanie, Grenada a Nikaragua*. Grenada je oficiálně britským dominiem. V Afghánistánu, Etiopii, Grenadě a Nikaragui vykonávají zákonodárství revoluční orgány.

Ostatní státy s vedoucí politickou stranou

Politické spektrum vedoucí strany je určováno v převážně většině případů nacionálními hledisky. K této podskupině patří republiky: *Burundi, Džibuti, Gabun, Kamerun, Keňa, Malawi, Pobřeží slonoviny, Ruanda, Sierra Leone, Somálsko, Súdán, Svatý Tomáš a Princův ostrov, Tunisko, Togo, Zair, Zambie a Nauru*. Z rozložení států vyplývá, že jde o uspořádání relativně typické pro dnešní Afriku.

Systém národní jednoty soustředěné okolo státních institucí

V zemích této podskupiny neexistují (popř. jsou zakázány) politické strany.

Republikánské instituce vystupují jako koncentrační jádra národní jednoty v *Jemenu, Maledivách, Komorách, Libyi a Kiribati*. Volby do zastupitelských sborů zde probíhají na osobním základě za existence určité nadřazené národně-státní ideologie. Státní forma socialisticky orientované Libye se neztotožňuje s žádným státním zřízením a proklamuje pří-

mou vládu mas (proto se v češtině označení libyjského státu nepřekládá — džamáhírja).

V konstitučních monarchiích mohou být k témuž účelu využity instituce monarchické. Tuto situaci zaznamenává *Bahrajn, Bhútán, Jordánsko, Katar, Kuvajt, Nepál, Svazijsko, Tonga* a britské dominium *Tuvalu*. Pro vytváření zastupitelských sborů platí výše uvedené. V Nepálu existuje třístupňový systém územních rad (pančájatů), přímo je volen nejnižší stupeň. V Bahrajnu a Jordánsku jsou volené parlamenty rozpuštěny (od r. 1975 resp. 1974).

b) Buržoazně demokratické státy

Tato skupina rozvojových zemí se v politicko-právní praxi inspiroje příkladem bývalých metropolí nebo jinými státy s historickou autoritou v jejich geografické oblasti. První příklad platí zejména pro bývalé britské kolonie, druhý pak ovlivnil uspořádání států Latinské Ameriky pod vlivem USA. Latinská Amerika je vůbec kontinentem, kde je buržoazně demokratických států ze souboru rozvojových zemí nejvíce; ve zdejších historicky starých republikách se buržoazně demokratický pluralitní systém silně petrifikoval a obnovuje se vždy po odeznění epizod častých vojenských převratů. (V ostatních rozvojových zemích je spíše typické civilní pokračování popřevratové vojenské etapy formou systému národní jednoty.)

Rovněž u buržoazně demokratických států variuje vládněpolitická orientace. Zde však není kodifikována prostřednictvím vedoucí strany a je v podstatě měnitelná výsledky voleb (viz např. Indii, kde byla u moci v letech 1977—80 vláda pravicových stran). Proto i klasifikačné členění této skupiny vychází ze státních forem (v podmínkách buržoazní demokracie je státní forma důležitější než v podmínkách systému národní jednoty).

Parlamentní republiky

Státní forma parlamentní republiky nebyla nikdy mezi rozvojovými zeměmi příliš častá resp. trvalá, protože svým řešením vztahů mezi vládou a hlavou státu může potenciálně vytvářet zdroj nestability. V současné době existují ve „třetím světě“ tyto parlamentní republiky: *Malta, Indie, Írán, Libanon, Singapur, Botswana, Uganda, Zimbabwe, Dominika, Trinidad a Tobago, Vanuatu*. Vnitropolitický život Libanonu je poznamenán občanskou válkou a současnou izraelskou agresí. V Íránu stojí podle ústavy nad všemi státními orgány imám Chomejní. V Botswaně a Ugandě existuje zjednodušený systém, kdy vůdce nejsilnější frakce v parlamentu se stává automaticky prezidentem.

Parlamentně - prezidentské republiky

Téměř všechny parlamentně-prezidentské republiky vznikly ústavními reformami z ostatních dvou republikánských forem. Příslušné charakteristiky mají nyní *Srí Lanka, Egypt, Senegal a Guayana*.

Republiky s dělbou zákonodárné a výkonné moci

Tuto podskupinu tvoří zejména latinskoamerické republiky a některé ostatní země. Jmenovitý přehled: *Filipíny, Indonésie, Kypr, Gambie, Nigérie, Bolívie, Brazílie, Dominikánská republika, Ekvádor, Haiti, Honduras, Kolumbie, Kostarika, Mexiko, Panama, Paraguay, Peru a Venezuela*.

ela. V Indonésii jsou obě moci zastřešeny Lidovým poradním shromážděním. Současní prezidenti Haiti a Paraguaye si vytvořili režim osobní moci. Velmi silné je rovněž postavení prezidenta Filipín s mocí zákonodárných dekretů. Odchylkami od klasického ústavního systému jsou dále: volba hlavy státu zákonodárným sborem (Panama) a instituce premiéra (Filipíny, Peru). Vláda Kypru nevykonává suverenitu nad celým územím ostrova: v r. 1975 vyhlásili turečtí Kypřané tzv. Federální turecký stát Kypr (na 36,4 % plochy ostrova, kterou od roku 1974 okupuje turecká armáda).

Konstituční monarchie

Buržoazně demokratických konstitučních monarchií s vlastní hlavou státu není mezi rozvojovými zeměmi mnoho, více je britských dominií (vesměs malé ostrovní státy). Konstituční monarchie jsou *Malajsie, Thajsko, Lesotho, Maroko* a *Samoa*. Konstituční monarchie — britská dominia jsou *Mauritius, Antigua, Bahamy, Barbados, Belize, Jamajka, Svatá Lucie, Svatý Vincenc, Fidži, Papua-Nová Guinea* a *Šalomounovy ostrovy*. Malajsie je volební monarchií: panovníka volí na 5 let mezi sebou vládcové federovaných států. Také v Samoe budou nástupci současného vladaře voleni na 5 let. Volební právo do parlamentu mají tam hlavy širokých rodin (tzv. mataiové). V Lesothu je od roku 1970 rozpuštěn parlament, nahrazuje jej poradní zákonodárný sbor jmenovaný ministerským předsedou.

c) Absolutní monarchie

Absolutní monarchie je nutno zařadit jako samostatnou skupinu v rámci rozvojových zemí, i když se některými charakteristikami blíží státům se systémem národní jednoty. Soustředění moci v rukou absolutního monarchy a snaha o sjednocení obyvatelstva okolo jeho osoby je zde však prvotním a tradičním zákonem státu a nevyplývá z žádné politické koncepce.

Do dnešních dnů zbyly tři absolutní monarchie. Všechny jsou arabské a vycházejí z ideových zásad islámu. Jedná se o *Saúdskou Arábii, Omán* a konečně *Spojené arabské emiráty*, jež jsou federací 7 absolutních monarchií (na federální úrovni s institucí prezidenta, kterého ze sebe volí rada vládců).

d) Státy pod vojenskou správou

Vojenská státní převraty měly tradičně svou doménu v Latinské Americe, v poslední době se však jejich těžiště přesouvá do Afriky. Veškerou moc ve státě v popřevratovém období vykonává vojenská rada, junta apod. Pro běžnou státní správu tento orgán jmenuje obvykle vládu jemu odpovědnou. Politická orientace moci se pohybuje od společensky pokrokové (Guinea-Bissau, Ghana) k fašistickým režimům (Chile).

Na podzim roku 1982 uvedené charakteristiky splňovaly *Bangladéš, Jižní Korea* (vojenská vláda de facto), *Pákistán, Turecko, Čad, Ghana, Guinea-Bissau, Horní Volta, Libérie, Mauretánie, Niger, Rovňiková Guinea, Středoafriická republika, Argentina, Guatemala, Chile, Salvador* (vojenská vláda de facto), *Surinam* a *Uruguay*. V Čadu trvá vleklá občanská válka s nepřehlednou situací, byť v r. 1982 dobyly vítězství tzv. Ozbrojené síly severu. V Salvadoru pokračuje v ozbrojeném boji proti režimu Fronta národního osvobození Farabunda Martího.

Pro úplnost 167 států je nutná zmínka o *Vatikánu*, který se vymyká normálnímu zařazení. Formou jde o teokratickou volební absolutní monarchii, specifickou tím, že naprostá většina státních aktivit má svůj zdroj i cíl mimo hranice vlastního státu, ve světovém společenství katolíků. Samostatný život Vatikánu je ovšem nemyslitelný.

5. Vymezení souboru závislých zemí

Ve vymezování souboru závislých zemí je nutno uplatnit mezinárodní politickogeografickou subjektivitu země. Jestliže určité území tuto subjektivitu nemá, pak jde o odloženou část jiné země. V rozhodování o těchto otázkách existují dva přístupy: politický a geografický; oba mohou být buď užší nebo širší.

Politické hledisko vyčleňuje jako závislé země taková území, která nejsou zařazena do integrální právní struktury státu, jenž je spravuje. Jde o klasické kolonie, dále protektoráty, přidružené státy a zvláštní teritoria.

Geografické hledisko pak tento prvotní pohled rozšiřuje. Některé státy udělily totiž svým držávám statut svých integrálních zámořských částí; tento formální akt měl vyřešit otázku koloniálních vztahů. Geograficky a populačně často jde o zcela odlišné jednotky, nehledě k tomu, že na podstatě koloniálního postavení se obvykle nic nezměnilo. Do souboru závislých zemí musí proto přibýt francouzské zámořské departementy a území, Grónsko, Faerské ostrovy, Španělské severoafrické osady. Komplikovanější je zařazení Havajských ostrovů s původním obyvatelstvem. Zde nad vyčleňujícím geografickým hlediskem převažuje aspekt reálné integrity s USA tím, že USA jsou federací a Havajské ostrovy přímo vstupují do federální struktury. Do sféry geografického hlediska nezahrnují dále ostrovy obydlené národností vlastnického státu (např. Kanárské ostrovy). Pokud jde o neobydlené ostrovy, je účelné chápat je jako závislé země jen v případě, že neleží (byť vzdáleně) proti pobřeží státu nebo závislé země, k níž jsou přičleněny. Tomu vyhovují norská území v jižním Indickém oceánu a francouzské dependence Réunionu v Mosambickém průlivu.

6. Základní politickogeografické rysy souboru závislých zemí

I když první koloniální území Portugalska a Španělska vznikala již v 15.—16. století, světová koloniální soustava jako významný fenomén mezinárodních vztahů se vytvořila v období rozvoje monopolistického kapitalismu a přechodu k imperialismu. Před II. světovou válkou zabíraly závislé země 60 % obyvatelné souše a jejich obyvatelstvo tvořilo téměř 2/3 lidstva. Začátek všeobecné krize kapitalismu přinesl i postupné rozpadání koloniálního systému s vyvrcholením pak okolo roku 1960.

Dnes zbývají v postavení závislých zemí již jen menší, převážně ostrovní území. Výjimkou je Grónsko s rozlohou přes 2 mil. km² (z toho jen 15 % nezaledněno) a Namibie (824 tis. km²). Relativně větší rozlohu má ještě Francouzská Guayana (91 tis. km²). Z ostrovů jsou největší Špicberky (62 tis. km²), další již nedosahují 20 tis. km² (Malvíny-Falklandy, Nová Kaledonie).

V počtu obyvatel je na prvním místě Hongkong (přes 5 mil., na ploše jen 1 045 km²), na druhém Portoriko (3,4 mil.), na třetím Nami-

bie (850 tis.). Další již nepřekračují půlmilionovou hranici (Réunion, Martinik, Guadeloupe). 15 normálně obydlených závislých zemí má méně než 10 tisíc obyvatel (nejméně Pitcairn: 42 obyvatel).

Změněný převládající geografický charakter dnešních závislých zemí vytváří novou situaci z aspektu dalšího řešení otázky kolonialismu. Pro rozlohou resp. populačně nepatrné ostrovní země není asi reálný požadavek nezávislosti, nehledě k tomu, že některé jsou obydleny národností koloniálního státu a nezávislost přímo odmítají. Mezinárodně politicky se pak začíná spíše projevat snaha sousedních států o zlikvidování kolonialismu připojením kolonií ke svému území. Markantním příkladem byl argentinsko-britský konflikt o Malvíny-Falklandy. Zde se připojení nezdařilo; opačný výsledek má ale např. situace Východního Timoru a Západní Sahary.

7. Vnitřní členění souboru závislých zemí

Podle oficiálního statutu a v závislosti na stupni spojení s koloniální mocností lze závislé země rozdělit na přidružené státy, protektoráty, kolonie, zámořská území a zvláštní teritoria.

Přidružené státy

Přidruženým státům je přiznána plná autonomie, metropole si zpravidla ponechává stanovování zahraničně politických zásad a odpovědnost za obranu. Přidružené státy nejsou zastoupeny v parlamentu ústřední země (nanejvýš hlas poradní, jako Portoriko). Velké Británii takto přísluší *St. Kitts-Nevis*; obdobné postavení mají tzv. korunní dependence v průlivu La Manche a v Irském moři *Guernsey*, *Jersey* a *Man*, které jsou někdy chybně pokládány za součást Spojeného království. K Nizozemí patří *Nizozemské Antily* a k Novému Zélandu *Cookovy ostrovy* a *Niue*. USA ovládají *Portoriko* a dále *Severní Mariany*, *Belau*, *Federované státy mikronéské* a *Marshallovy ostrovy*. Posledně jmenované 4 přidružené státy vznikly ze svěřeneckého území OSN Tichomořské ostrovy. USA toto území rozdělily bez souhlasu OSN.

Protektoráty

Protektorát má vlastní vnitřní státní strukturu, jež zajišťuje místní autonomní záležitosti a umožňuje koloniální mocnosti nepřímé ovládnutí příslušného území. Tato dříve rozšířená forma přetrvala do dneška jen v *Bruneji* (brit.).

Kolonie

Kolonie je nejstarší označení administrativně závislého území a v širším smyslu i jeho synonymem. Za kolonie v užším smyslu je třeba považovat závislé území, které nemá původní místní státnost, nýbrž státnost přenesenou (jejím vyjádřením jsou volené zákonodárné a výkonné orgány realizující vnitřní samosprávu). Kolonie není zastoupena v parlamentu ústředního státu. Závislé země s těmito charakteristikami náleží v současné době Velké Británii (jediná užívá jmenovité označení kolonie), USA, Austrálii a Novému Zélandu.

V Evropě je kolonií *Gibraltar*, v Asii *Hongkong*, v Indickém oceánu

Britské indickooceánské území a v Atlantickém oceánu *Svatá Helena* (všechny brit.). V Americe V. Británie udržela *Malvíny-Falklandy*, dále jí patří *Anguilla Bermudy, Kajmanské ostrovy, Montserrat, Britské Panenské ostrovy* a *Turks a Caicos*. Druhá část *Panenských ostrovů* je kolonií USA. V Oceánii existují kolonie: britská *Pitcairn*; australské: *Norfolk, Kokosové ostrovy* a *Vánoční ostrov* (poslední dvě jsou v Indickém oceánu; novozélandská: *Tokelau*; USA. *Americká Samoa, Guam, Midwayské ostrovy* a *Wake*.

Zámořská území

Jejich charakterizujícím znakem je zastoupenost v zákonodárném sboru ústředního státu, která má symbolizovat právní integritu. Typickým příkladem jsou francouzské zámořské departementy *Réunion, Celofrancouzská identita* se zde dává úředně najevo ve všech oblastech. *Francouzská Guayana, Guadeloupe, Martinik* a *St. Pierre a Miquelon*. tech. Ostrov *Mayotte* je předmětem sporu s Komorami vzhledem k tomu, že byl Francií oddělen v souvislosti se získáním nezávislosti Komor. V poněkud volnějším administrativním vztahu jsou francouzská zámořská území *Francouzská Polynésie, Nová Kaledonie* a *Wallis a Futuna*. Dánskými zámořskými územími (s autonomií) jsou *Faerské ostrovy* a *Grónsko*. *Španělské severoafrické državy* je souborný název pro enklávy Ceuta a Melilla, které jsou spravovány přímo španělskými provinciemi Cádiz resp. Málaga.

Zvláštní teritoria

Do této poslední skupiny závislých zemí nutno zařadit předně *Namibii*. Jak výše uvedeno, reálný stav se nekryje s jejím mezinárodně právním postavením jako území pod přímou správou OSN. Země je okupována Jihoafrickou republikou a organizace SWAPO vede ozbrojený boj za nezávislost. Dále sem patří *Macao*, bývalá portugalská zámořská provincie. Oficiální označení Macaa je nyní: čínské území pod portugalskou správou.

Specifické postavení mají *Špicberky*, přidělené po I. světové válce do správy Norska. Jejich statut upravuje mezinárodní dohoda z r. 1920, stanovující demilitarizaci, neutralizaci a možnost svobodného hospodářského využívání souostroví všemi signatáři. Na základě této dohody provádí mj. SSSR těžbu zdejšího uhlí.

Zbývající jednotky jsou, podobně jako Špicberky, obydleny jen funkčně (zaměstnanci meteorologických stanic). Jde o *Francouzská jižní a antarktická území* (Kergueleny, Crozetovy ostrovy, Nový Amsterodam a St. Paul, k nimž Francie přiřadila svůj sektor v Antarktídě, což je, jak uvedeno níže, mezinárodně politicky sporné) a norská jižní subpolární teritoria *Bouvetův ostrov* a *Ostrov Petra I*.

8. Antarktis

Zaledněný šestý kontinent má samostatné mezinárodní politicko-geografické postavení. Je v zásadních bodech upraveno mezinárodní Smlouvou o Antarktídě z roku 1959. Smlouva stanoví trvalou demilitarizaci celého území Antarktidy, jeho internacionalizaci a svobodné využívání pro mírové vědecké výzkumy. Obsahem Smlouvy však není

právní statut sektorů na antarktickém kontinentě a tím není tato otázka dosud vyjasněna. Sektory vyhlásily (při částečném územním překryvání) Velká Británie, Nový Zéland, Austrálie, Francie, Norsko, Chile a Argentina. Jiné státy (mezi nimi socialistické země i např. USA) neuznávají žádné nároky na státní suverenitu sektorů (byť omezenou Smlouvou o Antarktidě).

Literatura

- Afrika dnes. (1980). Dokumentační redakce ČTK, 234 str., Pressfoto, Praha.
Asie dnes. (1981). Dokumentační redakce ČTK, 204 str., Pressfoto, Praha.
FISCHER G. (1975): Staaten und Grenzen. 90 str., Westermann, Braunschweig.
HÄUFLER V. a kol. (1968): Zeměpis zahraničních zemí 2. 1 067 str., Academia, Praha.
HÄUFLER V. (1982): Esej o geografii, jednotné a regionální. Sborník ČSGS, 87:1:23—40, Praha.
HOUŠKA V., KETTNER J. (1982): Svět 1982, čísla, data, fakta. 412 str., Čs. strana socialistická, Praha.
JACOB G. (1980): Ideenberatung der Fachsektion Ökonomische Geographie. Geogr. Berichte, 25:2:137—138, Gotha/Leipzig.
JANKA J., MIŠTERA L. (1970): Zeměpis světadílů. 2. vyd., 504 str., SPN, Praha.
Ježegodnik Bojšoj sovetskoj enciklopedii 1981. (1981). 623 str., Sovetskaja enciklopedija, Moskva.
KRATZER H., KOČVAROVÁ M. (1981): Atlas světa. Mimořádné číslo Nové doby, 168 str., Práce, Praha.
KŘÍŽ V. (1980): Ministát Huttova řeka. Lidé a země 29:11:520—522, Praha.
Länder der Erde. (1980). 7. vyd., 720 str., Die Wirtschaft, Berlin.
MACKA M. (1978): Politická geografie. Sborník ČSGS, 83:1:76, Praha.
MUCHA L., HLINKA B. (1978): Filatelistický atlas známkových zemí. 2. vyd., 21 map. listů, 229 str. textu, Kartografie, Praha.
Słownik geografii Europy. (1976). 616 str., Wiedza Powszechna, Warszawa.
Statistická ročenka ČSSR 1981. (1981). 696 str., SNTL, ALFA, Praha.
SZ AFLARSKI J. a kol. (1977): Malá encyklopédia zemepisu sveta (překlad z polského orig.). 558 str., Obzor, Bratislava.